

Olyan társadalmakban, amelyekben fokozatosan romlik az eltartók és eltartottak aránya, semmilyen nyugdíjrendszer nem tartható fenn.

Mellár Tamás

Kasszahiány

Egészen sajátosan alakult a közgazdaságtudomány és a demográfia kapcsolata az utóbbi kétszázötven esztendőben, sőt ma is különlegesnek tekinthető. A divatos gondolkodás, amely *Adam Smith* óta az adott társadalmi viszonyoktól független tudománynak kívánja definiálni a közgazdaságot, nem sokat foglalkozott a népesedési problémával. A sajátos belső törvényei szerint működő gazdaság számára a népesség növekedési üteme külső adottságot jelentett (ugyanúgy, mint a természeti környezet), amelyre nincs igazán befolyása, s amely nem különösebben befolyásolja a gazdasági folyamatok milyenségét. Ez a sommás értékelés természetszerűen egy kicsit túlzó, hiszen a közgazdasági gondolkodás fősodra mellett a mellékágakon szinte mindig foglalkoztak a népesedés és a gazdaság kapcsolatával, sőt maga a fősodor is néha, kivételes helyzetekben napirendre tűzött ilyen kérdéseket.

Az első ilyen kivételes eset körülbelül kétszáz éve volt, amikor *Malthus* megfogalmazta hírhedt jóslatát a népességnövekedés korlátairól. Álláspontjának a lényege az volt, hogy mivel a népesség mértani haladvány szerint (azonos százalékos ütemben) növekszik, a mezőgazdasági termelés pedig csak számtani haladvány szerint (azonos mennyiséggel, tehát csökkenő százalékos ütemben) nő, ezért szükségképpen áll elő a túlnépesedés, amely az egy főre jutó élelem csökkenéséhez vezet. A gazdaság teljesítőképessége tehát gátat szab a népesség gyors növekedésének, a létminimum szintje alá csökkenő ellátás kikényszeríti a népességnövekedés mérséklődését, amelyhez háborúkon, a fertőző betegségek terjedésén és éhínségen keresztül vezet az út. *Malthus* komor jóslatát érthetően nem fogadták kitörő lelkesedéssel a kortársak, de akkor úgy tűnt, hogy a mezőgazdasági termelésben jelentkező csökkenő hozadék törvénye megkerülhetetlen

korlátot jelent. A következő évszázad azonban ennek az ellenkezőjét bizonyította: a technikai fejlődés következtében olyan mértékben nőtt a termelékenység a mezőgazdaságban, hogy a fejlett országokban ma már az aktív népesség három-öt százaléka képes ellátni az egész társadalmat élelmiszerral. Sőt az alapvető probléma ma az élelmiszer-túlermelés.

* Ebből a tényből azonban hiba lenne általánosítani, és azt a következtetést levonni, hogy *Malthus*nak nem volt igaza. Mert az kétségtelenül igaz, hogy a fejlett országokban sokkal inkább az élelmiszer-túlermelés, mint az élelemhiány okoz gondot, ugyanakkor viszont a föld népességének majdnem fele alultáplált, és több olyan ország van, ahol az éhínség rendszeresen visszatérő jelenség. Felvethető ugyan, hogy ez csak elosztási zavar, ha a fejlett országok nem lennének olyan önzők, segítségükkel felszámolható lenne az éhínség. Ez igaz, de a növekedési alapkérdés megmaradna: a föld erőforrásai nem teszik lehetővé a szakadatlan (exponenciális) növekedés fenntartását. Az emberiség „biológiai lábnyoma” már túl van azon a határon, ahol bolygónk még képes lenne a regenerációra. A visszafordíthatatlan pusztulási folyamatok elindultak (állatfajok halnak ki, az időjárás szélsőségesse válik stb.). A túlnépesedést jól mutatja, hogy ha a világ népessége azon az életszínvonalon élne, mint az Egyesült Államok polgárai, ehhez nyolc földgolyóra lenne szükség.

Globális szinten tehát ma is gond a túlnépesedés. Különösen, sújtja azokat az országokat, amelyek szegények[^] elmaradottak. Itt olyan csapdahelyzetek alakultak ki, amelyek nem teszik lehetővé a kitörést, a felzárkózást. A túlnépesedésből következően a lakosság jelentős részének kell foglalkoznia élelmiszer-előállításal, ezért nincs elég szabad munkaerő az ipari termelés bővítésére. Az alacsony reálbér pedig nem teszi érdekeltté a tőkét a technikai fejlesztésekben, ezért a termelékenység stagnál vagy hanyatlik. Az utóbbi harminc-nyolcvan esztendő azt mutatta, hogy a szegény országok köréből nem nagyon tudott kitörni egy sem, sőt a szegények egyre szegényebbek lettek, ahogy ezt a Nobel-díjas amerikai közgazdász, *Stiglitz* megállapította, aki mellest a Világbank kormányzó helyettese is volt. Két kivételt lehet talán említeni, bár egyikre sem illik klasszikusan a nagyon szegény jelző: Kína és India. Ők, úgy tűnik, sikeres modernizációt hajtottak végre, és

eredményesen vették fel a harcot a szegénységgel. Érdeemes megemlíteni, hogy Kína esetében a sikeres modernizáció egyik alapfeltétele a népesség növekedésének korlátozása volt, amelyet - a nemzetközi megfigyelők összegyűjtött bizonyítékai alapján állítható, hogy - az állam erőszakos módon kényszerített ki a társadalomból.

A fejlett nyugati világ problémája viszont ellentétes a világtrenddel: nem a túlnépesedés, hanem a népesség krónikus fogyása és az ezzel együtt járó előregedő társadalom kialakulása okoz súlyos gondot. Az egyes országok, így Magyarország számára is nemzeti szempontból a népesség fogyása jóval fontosabb momentum, mint az előregedés, közgazdasági szempontból azonban ez utóbbi jelenség bír nagyobb jelentőséggel már rövid távon is. Elsősorban azért, mert az idősök táborának gyarapodása és ezzel párhuzamosan a fiatalok számának csökkenése kedvezőtlenül alakítja az eltartók-eltartottak arányát. Egy aktív dolgozóra egyre több eltartott jut, s ez óhatatlanul felveti a fenntarthatóság kérdését, illetve a jövedelmek drasztikus újraelosztását. Az olyan társadalmakban ugyanis, amelyekben romlik az eltartók-eltartottak aránya, semmilyen nyugdíjrendszer nem tartható fenn. Ma Magyarországon évente a GDP három százalékára rúg a nyugdíjkassza deficitje, vagyis ennyivel nő automatikusan az államháztartási hiány. Tehát már az előregedés következtében kimerítjük a maastrichti kritériumokban a költségvetési hiányra előírt számot.

A hagyományos felosztó-kirovó nyugdíjrendszer esetében elég nyilvánvaló a hiány keletkezése, hiszen ha a jelenleg aktívak nyugdíjjárulék-befizetéséből fedezik az idősök nyugdíjjáradékát, az aktív dolgozók számának apadása csökkenti a folyósítható pénzt, miközben az igényjogosultak száma folyamatosan növekszik. Ez a felismerés egyáltalán nem új. Samuelson amerikai Nobel-díjas közgazdász már 1957-ben megfogalmazta a „biológiai kamatláb” teóriáját, ami azt fejezi ki, hogy a dolgozók nyugdíjcélú befizetései (megtakarításai) aszerint kamatoznak, amiként a jövőbeni aktívak száma emelkedik. Vagyis a népességnövekedés üteme és a kamatláb meg kell, hogy egyezzen egymással, hiszen csak akkor lehet az idősök nyugdíjcélú megtakarításait kamattal megnövelni, ha a mai, aktív népesség nagyobb, mint az előző generáció volt. Különben nem keletkezik elég

termék ahhoz, hogy fedezze a felkamatolt megtakarítások elköltését. Könnyen belátható, hogy ez a feltétel nem teljesül folyamatosan csökkenő népesség esetében, és vagy a nyugdíjak reálértéke csökken, vagy az aktívak reáljövedelme marad el a gazdaság növekedési ütemétől, attól függően, hogy mit kívánnak az éppen regnáló kormány aktuális érdekei. Érdeemes áttekinteni ebből a szempontból a rendszerváltás óta eltelt 16 évet: a nyugdíjak reálértéke a választási években rendre felszökött, míg a közbeszökben egyáltalán nem volt ritka jelenség a nyugdíjak jelentős értékvesztése.

A tőkefedezeti típusú nyugdíjrendszer esetében nem ennyire egyértelmű a fenntarthatatlanság, itt ugyanis első látásra nincs közvetlen kapcsolat az eltartók-eltartottak arányszám-alakulásával. A tőkefedezeti rendszerben látszólag csak a nyugdíjjárulék-befizetőkön múlik, hogy mennyi nyugellátást kapnak majd öregkorukban. A saját számlára gyűjtött nyugdíjcélú megtakarítások ugyanis garantálják, hogy a befizetők kamattal növelve kapják vissza a pénzüket, függetlenül attól, hogy milyen a fiatalok és az öregek aránya. Ez a szakmainak látszó érvelés áll az 1997-es nyugdíjreform mögött is, amely beiktatta az úgynevezett magánpénztárpillért. Az aktívoknak csak annyit kell tenniük, hogy a közös kalapba való bedobás helyett magánpénztárak segítségével saját számlára gyűjtsék megtakarításaikat, akkor az garantáltan értékmegőrző módon megmarad időskorukra is - szölt az érvelés. Csakhogy ez a gondolatmenet nem állja meg a helyét. S itt most - az egyszerűbb kezelhetőség okán - vonatkoztassunk el két reális problémától. Egyrészt attól, hogy a magánpénztárakba átlépők kieső jövedelmeit vajon hogyan tudja pótolni az állam. Tegyük fel, hogy már régóta ez a rendszer működik, és nincsenek átállási költségek. Másrészt pedig attól a reális problémától, hogy megbízhatók-e a meglévő hazai magánpénztárak, és szándékukban áll-e 20-25 év múlva folyósítani a nyugdíjjárulékokat. Tegyük fel, hogy ezek a pénztárak a lehető legszakoszerűbben járnak el, és csak egyetlen cél lebeg a szemük előtt: ügyfeleik elégedettsége.

Nem lehetnek biztosak a befizetők még ebben az esetben sem, hogy valóban visszakapják a megtakarításaikat. Ugyanis a kamatképződés

nem automatikus folyamat, nem a pénz egyik tulajdonsága, hanem a tőke határtermelékenységéből és a gazdasági növekedésből következik. Ha nagyon sok nyugdíjcélú megtakarítás van egy gazdaságban, akkor igen sok lesz a beruházás, és ennek megfelelően a jövőbeni tőke mennyisége óriásira nő (különösen magasra szökik az egy főre jutó tőke mennyisége, mivel az aktívák száma közben csökken), aminek következtében csökkenni fog a tőke hozama (határtermelékenysége) és így a kamat is. A tőkebőség következményét előre látva csökkennek a beruházások is, és többletmegtakarítás keletkezik. Ezért tehát a nyugdíjcélú megtakarítások egyáltalán nem automatikusan generálnak kamatjövedelmet. Ha a magánpénztárak ennek ellenére a befért magas kamatokkal megnövelt járadékot fizetik ki, akkor viszont túlkereslet jelentkezik a piacokon, ami az infláció emelkedéséhez és a reálkamatok csökkenéséhez vezet. A túlkereslet azért alakul ki, mert a többletmegtakarításoknak megfelelő többlettőkeképződés elmarad, ezért a termelés sem bővül ezzel arányosan.

Az említett gond ellen a fejlett nyugati gazdaságok úgy próbálnak meg védekezni, hogy egyrészt engedik az aktív külföldiek beáramlását az országba, javítva ezzel az eltartók-eltartottak arányát. Ez azonban csak ideiglenes megoldás lehet, mert a bevándorlók következő generációja az új hazában már alkalmazkodik az alacsony születési számhoz. Ráadásul a fejlődő országokból beáramló munkavállalók társadalmi, kulturális és egyéb feszültségeket okoznak. Másrészt pedig a magánnyugdíjpénztárak megpróbálnak külföldön, a nemzetközi pénzpiacon befektetési forrásokat keresni. Ha ez sikerül, megoldódik a kérdés, mert így valóban meg tudják őrizni a nyugdíjak reálértékét, miközben az aktívoknak sem kell lemondaniuk a növekedési ütemnek megfelelő reálbér-emelkedésről. De ez azért történhet meg, mert a fejlett ország a tőke kivitel révén többletjövedelemre tesz szert, tehát a felhasznált jövedelem nagyobb lesz, mint a megtermelt, ám a befogadó országban fordított a helyzet: a felhasznált jövedelem elmarad a megtermelttől.

Ma a globális pénzpiacok alapproblémája a túlzott mennyiségű befektetésre váró pénz, amellyel magas reálhozamot szeretnének

realizálni. Ez a nagy mennyiségű tőke (amelynek jelentős részét a nyugdíjpénztárak összegyűjtött megtakarításai adják) igen gyorsan vándorol országról országra, keresve a mindig jobb lehetőségeket. De ez a módszer jelentős instabilitást visz a pénzügyi folyamatokba, mert a realitástól elszakadó hozamvárakozásokat kelt, s ezzel olyan válságokat generál, amelyek nem reálgazdasági, hanem pusztán spekulációs okokra vezethetők vissza. A fejlődő országok nem nagyon tudnak védekezni ellene krónikus tőkehiányuk következtében, de egyre szélesebb körben terjed a felismerés, hogy a külföldi hitelekre épülő modernizáció zsákutcát jelent. Többnyire csak azok az országok tudtak sikeres felzárkózást megvalósítani, amelyek korlátozták és szigorúan szabályozták a külföldi tőkebeáramlást. Érezhető változás állhat be abban az esetben, ha a ma nagy növekedést produkáló Kína és India úgy dönt, nagyobb mértékben kíván részesülni az általa megtermelt javakból, és nagyobb fogyasztásra ösztönzi polgárait, illetve ha ezekben az országokban is romlani kezd a korösszetétel és a megtermelt többletet a növekvő számú idősök ellátására kell fordítani. Ebben az esetben a fejlett országok számára bezárul a kör, és kizárólag a saját maguk által megtermelt javakra lesznek utalva.

Magyarország abban a sajátos helyzetben van, hogy miközben a fejlett országokra jellemző előregedés sűjtja, a fejlődőkre jellemző tőkehiánnyal is szembe kell néznie, tehát folyamatosan tőkét importál. A tőkeimport következtében jelentős jövedelem áramlik ki az országból, miközben az aktív dolgozók egyre nagyobb része is a fejlett országokban próbál boldogulni a magasabb reálbér reményében. Tehát három oldalról is jelentkezik a forráshiány, ezért aztán nem véletlen a költségvetés krónikus hiánya. Ennek a súlyos makrogazdasági egyensúlyvesztésnek a kezeléséhez távolról sem elég a kiadások visszafogásának politikája. Olyan komplex gazdaság- és társadalompolitikára lenne szükség, amely egyszerre szándékozik kezelni a népesedési, előregedési problémát, valamint az elmaradottságból, a gyenge versenyképességből adódó gondokat. A kívánatos gazdaságpolitikának hathatósan kellene támogatnia a családokat és a gyermeke nevelést, védenie a hazai kis-és középvállalkozásokat meg belső piacainkat, valamint olyan új

együtműködési formákat kialakítania, amelyek elősegítik a kis közösségek kialakulását és megerősödését. Mind gazdasági, mind társadalmi szempontból igen kívánatos lenne egy ilyen politika.

Megjelent a Magyar Nemzet 2007. április. 21. számában